

■ УДК 130.12:101.9 СЕНЕКА

М. В. Дяченко, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології, Харківська державна академія культури, м. Харків

СЕНЕКА ПРО РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ В САМОВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Акцентується на значенні філософської спадщини одного з представників давньоримського стоїцизму — Сенеки — для формування духовної культури людини, самовиховання особистості. Зазначається, що, згідно із Сенекою, філософське ставлення особистості до світу припускає автаркію, тобто самодостатність людського духу, зокрема таких його складових, як розумність, добродійність, мужність, стійкість перед непередбачуваними примхами фортуни.

Ключові слова: філософія, особистість, самовиховання, розум, мудрість, свобода, філософський спосіб життя, фортуна.

Н. В. Дьяченко, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и политологии, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

СЕНЕКА О РОЛИ ФИЛОСОФИИ В САМОВОСПИТАНИИ ЛИЧНОСТИ

Акцентируется на значении философского наследия одного из представителей древнеримского стоицизма — Сенеки — для формирования духовной культуры человека, самовоспитания личности. Отмечается, что, согласно Сенеке, философское отношение к миру предполагает автаркию, то есть самодостаточность человеческого духа, в частности таких его составляющих, как разумность, добродетельность, мужество, стойкость перед непредсказуемыми капризами фортуны.

Ключевые слова: философия, личность, самовоспитание, разум, мудрость, свобода, философский образ жизни, фортуна.

M. V. Diachenko, Doctor of Philosophical Sciences, the Head of the Department of Philosophy and Political Science, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

SENECA'S IDEAS ABOUT THE ROLE OF PHILOSOPHY IN SELF-EDUCATION OF PERSONALITY

The paper focuses on the significance of the philosophical heritage of Seneca, one of the representatives of the Roman Stoicism, for the development of human spiritual culture, self-education of personality. It is noted that, according to Seneca, philosophical attitude to the world consists in autarchy, i.e. self-sufficiency of human spirit, particularly, of such its components as reason, virtue, courage, stamina to the unpredictable whims of fortune.

Key words: philosophy, personality, self-education, reason, wisdom, freedom, philosophical way of life, fortune.

Постановка проблеми. Налічується більше сотні листів Сенеки до Луцілія, але особливе місце серед них належить листові десятому. У ньому він, як істинний філософ, надає поради своєму молодому товаришеві, закликає дружити з філософією, бути вірним їй до кінця. І це не випадково. У молоді роки людині бракує мудрості, переважає жар душі й серце «рветься із грудей». З іншого боку, це час болісних пошуків себе у світі, намагань змінити обставини, у яких перебуваєш, переробити їх «під себе». Але з часом ейфорія активізму минає, жага докорінно змінювати існуючі обставини згасає. Юність змінює зрілість, людина, підумлена наполегливою боротьбою, підсумовує: «Обставини вище за нас, нічого із цим не поробиш». І в юні роки, і в пору зрілості вона не може уникнути розчарувань як результату нездійснених планів і надій. Від розчарування до відчаю — один крок, не багатьом вдається уникнути цього стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософії давньоримських стоїків загалом приділено достатню увагу у філософській та історичній світовій думці. І це не дивно, адже внесок цих мислителів для збагачення скарбниці світової духовної культури є значним. Ґрунтовно досліджували їхню творчість С. Котляревський, А. Лосєв, В. Сапов та ін. Але вчення стоїків актуальне й нині, як і дослідження окремих його аспектів. Саме цим зумовлене звернення автора статті до означеної тематики.

Мета статті — розглянути філософські ідеї, етично-педагогічні принципи, моральні настанови Сенеки, які адресовані молодій людині, що перебуває в процесі формування своїх світоглядних орієнтирів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як людині не втратити орієнтири, як утриматися «на плаву» в цьому неспокійному, інколи буремному, житейському морі? І тут допомагають поради й настанови мудреців, зокрема Луція Аннея Сенеки (4 р. до н. е. — 65 р. н. е.) — видатного представника давньоримського стоїцизму. Спасіння від духовної кризи й саморозпаду особистості, уважає він, у філософії. Ідеться про філософію взагалі (вона багатогранна й моралістична), зокрема про ту, яку використовують саме стоїки й безпосередньо сам Сенека. Мається на увазі так звана «практична філософія» як етично зорієнтована система мислення. Звертаємося до текстів мислителя: «Філософія — не лицедійство, що пригodne лише напоказ юрбі, філософом потрібно бути не на словах, а на ділі. Вона — не для того, щоби приємно провести день, без нудьги згяти час, ні, вона загартовує думку, упорядковує життя, вказує, як необхідно діяти, чого уникати, править кермом човна в морській безодні впевнено й безстрашно,

щомиті відбувається безліч подій, тому необхідна порада, яку можна отримати тільки від неї» [2, с. 32].

Але що може порадити філософія людині, котра розчарувалася в існуванні справедливості як у суспільному, так і своєму, особистому, житті? Адже в ньому зазвичай перемагає зло, а не добро, не припиняється боротьба держав, корпорацій, релігій, ідеологій. Що може вдіяти людина, якщо її життя — гра, яка здебільшого залежить від випадку або ж програмується невідомими вищими силами, які «ведуть» її до безодні небуття? Сенека передбачав і такий хід думки людини, котра сумнівається в користі філософії: «Хто-небудь скаже: «Яка мені користь від філософії, якщо існує фатум? Яка з неї користь, якщо всім править божество? Яка від неї користь, якщо все залежить від випадку? Адже неминучості не можна уникнути, а супроти невідомого не знайти засобів. Мої задуми або визначені божеством, яке вирішує за мене, що мені робити, або фортуна не дає їм здійснитися»» [2, с. 33].

Дійсно, життєві обставини настільки вищі за нас, що легко загубитися в хаосі природних і соціальних подій, і все більше здається, що ми блукаємо в лабіринті або ж пливемо в безкрайніх, неспокійних водах без керма та вітрил. Не загубити себе в цьому вирії життя, переконував Сенека, допоможе філософія: «Потрібно бути філософом! Чи зв'яже вас непорушним законом фатум, чи багатство підпорядковує все собі, чи випадок розкидає, як кістки, усі людські справи, — нас повинна захищати філософія. Вона надасть нам сили добровільно підкорятися божеству, стійко супротивлятися фортуні, навчить слідувати велінням божества й терпіти примхи випадку» [2, с. 33–34].

У чому ж сила філософії, її живучість в усі історичні часи? Існування цієї форми духу зумовлене самою природою людини як істоти розумної. Їй, на відміну від інших біологічних видів, притаманний розум, і ця обставина — причина її унікальності, несхожості в порівнянні з усіма модифікаціями живої матерії, що існують на планеті Земля. Людський розум має різні рівні розвитку: у формі здорового глузду функціонує на рівні буденної свідомості; у систематизованій, науковій формі заглиблюється до пізнання сутнісних, закономірних зв'язків; нарешті, на найвищому, рефлексивному рівні, цілісно охоплює реальність, інтегруючи, узагальнюючи раніше здобуте теоретичне й дослідне знання. Найдосконаліша форма філософствування — мудрість, тобто така філософія, яка узагальнює великий життєвий і науковий досвід. Не всім філософам дійсно судилося стати мудрецьми, а лише деяким із них — обраним. До останніх, безперечно,

належить і Сенека. Для нього філософія — це влада людського розуму над усім існуючим і, передусім, влада над самим собою. Останнє є передумовою свободи людського духу. «Ця влада духу над усім змістовним, що охоплюється ним, — зазначав Гегель, — становить основу свободи духу» [2, с. 42].

Життєві перипетії, людські пристрасті, а часом і безглуздість, постійно притаманні людині, вони заважають розумно жити, перетворюючи її на раба обставин. У чому шукати порятунку? «Від цих обтяжливих повелителів, які віддають накази то по черзі, то всі разом, урятує тебе мудрість, — пише Сенека, — вона ж — і свобода. До неї веде один шлях, і причому прямий: з ним не заблукаєш, крокуй упевнено! Якщо хочеш опанувати себе, віддай владу розуму. Багато чим ти зможеш володіти, якщо розум оволодіє тобою. Він навчить тебе, як правильно діяти, і ти перестанеш наштовхуватися на ту чи іншу справу випадково» [2, с. 67].

Філософ наголошує, що спасіння людини від безумства життєвих ситуацій, від ірраціональної поведінки — у ній самій, її духовності. Необхідно ефективно використовувати те, що належить саме людині — розум. Пристрасті душі не повинні затьмарювати її діяльність, потенційні можливості щодо оптимізації людського життя. «Що належить самій людині?» — запитував Сенека, звертаючись до Луцілія, і відповідав: душа, а в ній — світоносний розум. Адже людина — розумна істота, отже, для неї найвище благо — виконувати те, заради чого вона народжена. А що вимагає від неї розум? Нічого іншого, як жити згідно зі своєю природою» [2, с. 74–75].

Звісно, Сенека навмисно спрощував проблеми реального людського життя. Відповідно до можливостей розуму, життя людей повинно бути розумним, насправді, йому далеко до ідеалу, ірраціональна складова інколи нагадує про себе, а часом і переважає в ньому. Тому Сенека у своїй апології розуму зауважує: «Через загальне безумство ми усі підштовхуємо один одного до вад. Як можна повернути до здорового глузду того, кого ніхто не стримує, кого жене поперед себе цілий натовп?» [2, с. 75]. Однак філософ не втрачає оптимізму й упевнений: «Щоби впливати на розум, необхідно мати розум» [2, с. 252], а розумна думка за допомогою філософії повинна перебороти вияви людського безумства, рецидиви ірраціоналізму.

Таким чином, раціоналістична філософія — це шлях людини до свободи, адже за допомогою розуму вона усвідомлює і закони природи, і закони суспільного буття як прояву природничої необхідності, і своє місце у світі, і практично діє. Філософський розум надає їй можливості зрозуміти теперішнє, пояснити минуле й передбачити,

певною мірою, майбутнє. Звертаючись до Луцілія, Сенека писав: «Ти запитуєш: як же мені бути вільним?» — Уникнути необхідного не можна — його можна тільки перемогти. «Сила торує собі шлях», і цей шлях відкріє перед тобою філософія. Звернись до неї, якщо не бажаєш зазнати шкоди, якщо хочеш бути спокійним, щасливим, а головне, вільним. Іншим способом цього не досягти» [2, с. 66].

Філософія, як влада розуму, — це засіб, що виликовує не тільки дух, але й тіло. Вона — ефективний вид духової та фізичної терапії. У свої молоді роки Сенека тяжко захворів, був на межі життя і смерті, нестерпні болі спонукали його до самогубства. Але він мужньо, долаючи ці незгоди, заставив себе жити. «Я скажу, в чому знайшов тоді розраду, — писав він, звертаючись до Луцілія, — і мушу сказати, що те, чим намагався себе заспокоїти, було найдієвішими ліками... Філософії завдячую за те, що видужав, став міцнішим, їй я зобов'язаний життям, і це — найменше серед усього того, чим я їй зобов'язаний» [2, с. 117].

У чому полягає основна цінність філософії? На думку Сенеки, у дотриманні міри в усьому людському бутті: повсякденній діяльності, співвідношенні чуттєвого й логічного в пізнанні, ставленні до фортуни, життєвих випробувань, радостях і стражданнях. «Negnidnimis» («Нічого понад міру») — один з принципів античної мудрості. Ідеальне життя — життя помірковане, що існує в злагоді з природою й самим собою. Філософ живе в суспільстві, а не в монастирі, тому не повинен повністю дистанціюватися від людського співтовариства. Філософія — не суть елітарне знання, що достойне лише обраних. За можливості до неї необхідно ненав'язливо долучати так званих «простих» людей. «Адже саме поняття «філософія» викликає достатньо ненависті, навіть якщо її прибічники поводять себе скромно, — писав Сенека, — що ж буде, якщо ми почнемо жити всупереч людським звичаям? Хай духовно ми будемо іншими в усьому, але у повсякденному житті ми не повинні суттєво відрізнятися від людей» [2, с. 13].

Яким же має бути спосіб життя філософа? Ось деякі настанови Сенеки в контексті діалектичної ідеї міри: «Хай буде не блискучою тога — але й не брудною теж; хай не для нас срібний посуд з прикрасами із литого золота — але й не можна вважати відсутність золота й срібла свідченням поміркованості. Робитимемо все, щоб жити краще від юрби, а не всупереч юрбі, інакше відлякаємо від себе людей, спричинимо втечу тих, кого хочемо виправити» [2, с. 14].

Для успіху в просвітницькій місії філософу необхідно жити в суспільстві, залишаючись самим собою, разом з тим, не зливатися

з людською масою. І тут не існує іншого засобу, вважає Сенека, як звернутися до філософії, що узагальнила досвід із життя людства. «Перше, що обіцяє дати філософія, — це вміння жити серед людей, доброзичливість і товариськість; але певна несхожість з буденною свідомістю іноді заважає їй дотримуватись цієї обіцянки. Піклуватимемося, щоб те, чим ми намагаємося вразити людей, не викликало сміху й неприязні. Адже в нас немає іншої мети, як тільки жити в злагоді з природою» [2, с. 14–15].

Філософський закон міри — головний засіб гармонійного людського життя — визначає ставлення людини до природи і власного розуму. Сенека в окремих своїх текстах немовби «дешифрує» його зміст: «Не сумісно з природою нехтувати своїм тілом, ненавидіти охайність, використовувати їжу не стільки дешево, скільки бридку. Філософія потребує поміркованості — не більше; а поміркованість не обов'язково повинна бути неохайною. Ось міра, яка мені до душі» [2, с. 15–16]. Нехай, наголошував філософ, в житті поєднуються добрі звичаї, що пропонуються філософією, зі звичаями більшості людей. І якщо для останніх міра — це дещо дивний звичай, у повсякденному житті вони неодмінно визнають його необхідність.

Як відомо, ставлення до розкоші, багатства висловлювали багато філософів — стоїки і їхні попередники, наприклад, Сократ, котрого дуже високо цінував Сенека. У листах до Луцілія Сенека розмірковує в дусі Сократа: пристрасть до розкоші, як і цурання всього недорогого й загальноживаного, — ознака безумства. Стала широковідомою афористична думка Сенеки: «Хай той, хто зайшов у наш дім, буде здивований нами, а не нашим посудом. Велика та людина, яка глиняним посудом користується як срібним, але не менше великим є і той, хто срібним посудом користується як глиняним!» [2, с. 16].

Про звичаї давньоримських вельмож Сенека говорив з іронією й сарказмом, наприклад, про оздоблення їхніх лазень і басейнів: «Кожний вважає себе убогим бідняком, якщо стіни навкруги не виблискують дорогоцінними прикрасами, якщо олександрійський мрамур не відтіняє нумідійські плити, якщо їх не покриває ретельно нанесений барвистий, як розпис, віск, якщо кривля не зі скла, якщо фасійський камінь, раніше — рідкісна прикраса в будь-якому храмі, не обрамовує басейнів, у які ми занурюємо схудле від рясного поту тіло, якщо вода не летить зі срібних кранів... Скільки там статуй, скільки колон, нічого не підпираючих і поставлених лише для прикрашання, щоби все це дорожче коштувало! Скільки східців, по яких з шумом стікає вода! Ми до того дійшли в марнотратстві, що не бажаємо ступати інакше, як по самоцвітах» [2, с. 159–160].

Закон міри, який сповідують мудреці, застерігає людину як від безтурботності стосовно подій життя, так і від необґрунтованих страхів перед неминучими примхами фортуни. «І радість, і горе ллються через край тільки в нерозумних, — зауважує Сенека, — неминуче необхідно сприймати байдужо. Хіба відбулося щось неймовірне, небачене?» — запитував він. Філософ говорив про байдужість не як про безтурботність стосовно тих, чи інших подій, а як про усвідомлену розумом необхідність. Філософське ставлення до світу припускає незворушність — автаркію, тобто мужність, стійкість і незламність духу, його невразливість перед усім тим, що відбувається з людиною. Не існує нічого незвичного, неочікуваного. Гнівитися на всі ці речі так само смішно, як скаржитися, що на вулиці тебе оббризкали, а в грязюці ти забруднився. У житті все — як у лазні, в натопці, на дорозі: одне кинуте в тебе навмисно, інше попаде випадково. Життя — річ груба. Ти вийшов на довгий шлях, — отже, де-небудь і послизнешся, і отримаєш стусана, і впадеш, і встанеш, і завоюєш: «Умерти б», — ось і збрешеш. Тут ти розлучишся із супутником, тут похорониш його, там — злякаєшся. Через отакі неприємності ти й повинен вимірювати цей ямкуватий шлях» [2, с. 239–240]. Філософ наставляв свого молодого товариша — Луцілія: «Заховайся, наскільки можеш, у філософії: вона тебе приголубить в обіймах, в її святилищі ти будеш або в повній, або в значно більшій безпеці» [3, с. 232].

Сприймати життя розумно, в усіх його людських вимірах — позитивному й негативному — таким, яким воно є насправді, допомагає долучення до багатоговікового, узагальненого філософією, знання. «Кожний сміливіше розпочне наближатися до того, до чого вже тривалий час привчав себе, і буде стійким в обтяжливих обставинах, якщо обміркує їх заздалегідь. А невідготовлений, навпаки, злякається дрібничок. От і необхідно домагатися, щоби для нас не було неочікувань; а оскільки те, з чим ми стикаємося вперше, здається нам складним через новизну, то завдяки невпинному розмірковуванню ти в біді не будеш новачком», — зауважував філософ [2, с. 241]. «Мудрець допомагає мудрецеві», — говорив він. [2, с. 247]. В VI в. до н. е. Геракліт заклав основи діалектичного мислення, згідно з яким вічність складається з протилежностей — закон, шанований стоїками. Саме такий порядок існує в царині природи. «До цього закону, — писав Сенека, — і повинен пристосовуватися наш дух, його необхідно дотримувати <...>; щоби там не відбувалося, слід погодитися з тим, що інакше бути не могло, і не сміти лаяти природу» [2, с. 244]. Адже «покірливого доля веде, а непокірливого тягне» — такий один із головних діалектичних принципів стоїків. Тому, згідно із Сенекою, «краще за

все перетерпіти те, чого не можеш виправити, і, не ремствуючи, підкорятися Богові, з волі якого все й відбувається. Поганий той солдат, який іде за полководцем зі стогіном» [2, с. 244].

Сенека констатував: змінити в природі існуючий порядок людині не під силу, але, завдяки філософії, вона зможе «набути величі духу, високого достоїнства, стійко переносити всі знегоди і прикрі несподіванки, не сперечаючись з природою» [2, с. 243]. Філософія доступна не тільки для обраних, говорив він. Так, Сократ не був патрицієм, стоїк Клеанф працював у наймах, поливав сад. Платон був мало кому відомим до того, як звернувся до філософії. Знаменитий стоїк Епіктет народився рабом, його викупили на ринку рабів. «Благородними нас робить душа, яка за будь-яких обставин може підійнятися над фортуною», — зауважував Сенека [2, с. 81]. Тобто стартувати до висот людського духу можна з першої-ліпшої позиції й точки відліку.

Цікавою є думка Сенеки: «Філософія нікого не відхиляє й не вибирає: вона світить кожному» [2, с. 79].

Висновки. Етична філософія стоїків має непересічне значення для формування духовної культури особистості. У своїх працях етично-педагогічного спрямування Сенека розробляв докладну регламентацію морального життя людини й молоді. На його думку, глибинним намаганням особистості є самозбереження як природної й соціальної істоти. На цьому онтологічному підґрунті має формуватися й відповідна свідомість у формі автаркції, тобто самодостатності людського духу, зокрема таких його складових, як розумність, добродійність і мужність, стійкість перед непередбачуваними подіями та явищами існуючої дійсності. У формуванні означених вище якісних характеристик особистості провідне місце належить етичній філософії, яка має бути практично спрямованою системою мислення й дії. Сенека переконував, що філософія виховує й загартовує душу, упорядковує життя людини, керує її вчинками, вказує, як діяти, чого уникати, навчає стійко сприймати примхи фортуни й досягати особистої свободи. З точки зору Сенеки, філософія — це влада людського розуму над усім, що існує в природі та суспільстві, передусім влада над самим собою. Таким чином, філософія — це шлях людини до свободи, адже за допомогою розуму вона усвідомлює і закони природи, і закони суспільного буття як прояву природничої необхідності, і своє місце у світі. Вона є й методологією самовиховання особистості.

Подальші дослідження окремих аспектів етичної філософії стоїків сприятимуть ґрунтовнішому вивченню невичерпної за своїм змістом філософської спадщини античного суспільства.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. И. З. Философия духа / Г. Гегель. — М. : ГИПЛ, 1956. — 371 с.
2. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию / Л. А. Сенека. — Харьков : Litera Nova., 2013. — 291 с.

References

1. Hegel G. Entsiklopediya filosofskikh nauk. I. Z. Filosofiya dukha / G. Hegel. — M. : GIPL. 1956. — 371 s.
2. Seneca L.A. Nrvastvennyye pisma k Lucilius / L. A. Seneca. — Kharkov : Litera Nova. 2013. — 291 s.

■ UDC 130.12:101.9 СЕНЕКА

Diachenko M. V., Doctor of Philosophical Sciences, the Head of the Department of Philosophy and Political Science, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
rvv2000@mail.ru

SENECA'S IDEAS ABOUT THE ROLE OF PHILOSOPHY IN SELF-EDUCATION OF PERSONALITY

The aim of this paper is to examine Lucius Annaeus Seneca's philosophical ideas, moral and pedagogical principles, morals addressed to young persons while forming their world-view orientations.

Research methodology. In the process of research the author has used general philosophical methodology embodied into the dialectical method as a system of thinking. In addition, general scientific methods, namely analysis and synthesis, comparison, abstraction, generalization, idealization, interpretation and others have been also used.

Results. The author emphasizes that ethical philosophy of the Stoics is crucial for the formation of the spiritual culture of a personality. This applies particularly to the philosophy of the ancient Roman Stoics and, especially, Seneca. In his ethical and pedagogical works he developed a detailed regulation of moral life, primarily, the youth. In Seneca's opinion, the main effort of an individual is his self-preservation as a natural and social creature. It is noted that, according to Seneca, philosophical attitude to the world implies autarchy, i.e. self-sufficiency of the human spirit, in particular, those of its components, like reason, virtue, courage, stamina to the unpredictable whims of fortune. In developing the mentioned above features of the personality the leading place belongs to ethical philosophy, practically aimed at the system of thought and action. In terms of Seneca, philosophy is a power of the human mind over the whole existing in nature and society, primarily the power over

himself. Philosophy educates the soul, organizes the human life, directs his actions, indicates how to act, what to avoid, teaches persistence in achieving the personal freedom.

Novelty. Attention is paid to certain aspects of Seneca's interpretation of the significance of philosophy in the life of an individual. Philosophy is a way of a human being to freedom because with its help he is aware of the laws of nature and social being as a manifestation of natural necessity, and his own place in the world.

The practical significance. The material in this paper can enrich knowledge about the significance of philosophy in shaping the spiritual orientations and values of a personality in the process of self-education.

Key words: philosophy, personality, self-education, reason, wisdom, freedom, philosophical way of life, fortune.

Надійшла до редколегії 24.12.2016 р.